

בס"ד.

הב"ה משמר מסורת אשכנז

ש. מורגנשטרן

ח"א: הרמ"א והב"ה, שיטות שונות לשמירת המסורת האשכנזית

השולחן ערוך במרחב האשכנזי

מן המוסכמות הוא, כי חיבור ספר השולחן ערוך (להלן שו"ע) של רבי יוסף קארו (ה'רמ"ח-ה'של"ה). להלן רי"ק), הדפסתו ותפוצתו, אתגרו את המצב המסורתי וערערו על אופי פסיקת ההלכה האשכנזי בכמה היבטים, הן בכך שדרכם נכנסו הרבה פסקי הלכה שהיו מנוגדים למנהג העתיק והמקובל באשכנז הנסמך על דעתם של גדולי פוסקי אשכנז הקדמונים, אך מלבד עניין זה - ולא פחות ממנו - הוא עצם הדפסת והפצת ספר הלכה הכותב את מסקנת ההלכה בקיצור ובאופן המובן לכול, כמה חוקרים טענו, כי הפסיקה המסורתית ביהדות אשכנז הייתה יותר לוקאלית ודינאמית, ומסורה בידיהם של החכמים פוסקי ההלכה, ואילו השולחן ערוך נכתב כ'קאנון' של ההלכה היהודית, ובאופן מתומצת ומובן, ותפוצתו והשפעתו הרחבה, אכן הקנו לו חשיבות וסמכות 'קאנונית', מציאות זו מצמצמת את חופש הפעולה של הפוסקים שלאחריו, ובנוסף מאפשרת לאנשים שאינם גדולי תורה לפסוק על פי השולחן ערוך, ללא שיהיו ראויים לפסוק הלכה מצד עצמם, מצב זה החליש את סמכותו הבלעדית של הפוסק המקומי להכריע בכל שאלה הלכתית עפ"י עיונו האישי וידיעותיו בתורה, וערער על מסורת פסיקת ההלכה האשכנזית.

רבי משה איסרלי"ש-ה'רמ"א (ה'ר"צ-ה'של"ב), ברצונו לשמר את המסורת ההלכתית של בני אשכנז למול השפעת ספריו של רי"ק בית יוסף ושו"ע, ערך את הגהותיו לשולחן ערוך המכונים ה'מפה' ובהם הוא מביא את פסקי ההלכה האשכנזים המנוגדים למה שנכתב בשולחן ערוך, בכך אכן שימר הרמ"א את מנהגי אשכנז באופן כללי וחיבור הגהותיו לשולחן ערוך הפך להיות חלק מהספר, כאשר יהודי אשכנז נמשכים אחרי הגהותיו של הרמ"א.

אמנם, כאמור לעיל, החידוש והערעור של השו"ע על אופי הפסיקה האשכנזית אינו רק בחדירת פסקים ספרדיים, אלא בעצם יצירת ספר חוקים מחייב לכלל הקהילות ונגיש להמונים, את מצב זה לא שינה רמ"א אלא להיפך חיזק אותו ע"י עריכת המפה לשו"ע, אשר בכך הוכשר הספר לחלוטין לציבור האשכנזי. בנוסף, הן אמנם הגיה רמ"א רבים מפסקיו של רי"ק, אך לצד זאת השאיר כמות רבה מאד של פסקים ללא הגהות ובכך הפכם כמוסכמים גם ליהדות אשכנז, בכך הופנמו פסקיו הרבים של רי"ק, בהם גם רבים מהמסורת הספרדית ומרבותיו של רי"ק לתוך פסיקת ההלכה האשכנזית, כך במרוצת הזמן, הפך השולחן ערוך יחד עם הגהות הרמ"א לספר חוקים מחייב וקבוע בכול יהדות אשכנז.

התקבלותו של השו"ע, (יחד עם המפה של הרמ"א) כקודיפיקציה של ההלכה, נתקלה בהתנגדותם של חלק מחכמי וגדולי התקופה ואף בשנים שלאחר מכן, נימוקים שונים הועלו כנגד השולחן ערוך וכנגד מגמת הקודיפיקציה בכלל, בין הנימוקים נמנה הרצון לשמר את חופשיות הפסיקה לפי ראות עיני הפוסק שבכל דור ובל מקום, ושמירת פסיקת ההלכה כדבר המסור רק לגדולי תורה ולא להרחיבו למעמדות חדשים¹.

בחלק ראשון של מאמר זה אנסה לסקור מקרה מדגים, של פסק הלכה מחודש של רבו של רי"ק, החודר באמצעות השו"ע למרחב האשכנזי², אסקור את תהליך ההתקבלות של ה'פסק' במנהגי הקהילות לצד ההסתייגות או ההסכמה מפוסקי ההלכה אשכנזים שונים, בחלק ב' של המאמר יתואר מקרה היסטורי ספציפי בעניין ה'פסק' הנ"ל, המדגים התמודדות מעמדית חברתית ואינטלקטואלית של פוסק אשכנזי חשוב, אשר נוצרה בניסיונות הקשורות לתהליך ההתפשטות של פסקי השו"ע והתופעות המעמדיות הנגזרות ממנו.

מנהג ספרד בנמצא טעות בספר תורה

מהתקנות הקדומות והחשובות שנתקנו בעם ישראל, היא מצוות קריאת התורה בציבור מספר תורה, הרבה תנאים הצריכו חז"ל בשביל להכשיר ספר תורה, וכתב הרמב"ם כי תנאים אלו הם הכרחיים בשביל קיום מצוות קריאת התורה: "נמצאת למד שעשרים דברים הן שבכל אחד מהן פוסל ספר תורה, ואם נעשה בו אחד מהן הרי הוא כחומש מן החומשין שמלמדין בהן התינוקות ואין בו קדושת ספר תורה ואין קורין בו ברבים"³, אחד מעשרים הדברים הוא: "שחסר אפילו אות אחת"⁴.

המוכן הפשוט מדבריו של הרמב"ם הוא כי אם חסר אות אחת בספר תורה, והוא הדין אם יש טעות של חילוף אותיות או כתיב מלא במקום חסר או להיפך⁵, ספר התורה פסול ואי אפשר לצאת בו ידי חובת קריאת התורה.

¹ להרחבה בעניין השולחן ערוך וקודיפיקציה בהלכה ראה מנחם אלון, מניעים ועקרונות בקודיפיקציה של ההלכה גוילין ניסן תשכ"ז, כרך כ"ו עמוד 79. אסף, ד', 'עולם התורה בפולין במאות ה"ז-ה"י', י' ברטל וי' גוטמן (עורכים), קיום ושבר, ב, ירושלים תשס"א, עמ' 69-111. טשרנוביץ, ח', תולדות הפוסקים, ג, ניו יורק 1947, עמ' 100-36. זימר, י', גחלתן של חכמים: פרקים בתולדות הרבנות בגרמניה במאות השש עשרה והשבע עשרה, באר שבע 1999, עמ' 177-270. ריינר, א', 'מעבר לגבולות ההשכלה: תמורות בתבניות הלימוד והידע בחברה היהודית המסורתית בעת החדשה המוקדמת', ד' אסף וע' רפפורט-אלברט (עורכים) ישן מפני חדש: מחקרים בתולדות יהודי מזרח אירופה ובתרבותם, שי לעמנואל אטקס, ב, ירושלים תשס"ט עמ' 289-311. הלברטל, מ', 'מהו 'משנה תורה'? על קודיפיקציה ואמביוולנטיות', א' ארליך, ח' קרייסל וד"י לסקר (עורכים), על פי הבאר: מחקרים בהגות יהודית ובמחשבת ישראל מוגשים ליעקב בלידשטיין, באר שבע תשס"ח עמ' 123-150. הרחבה בעניין התפתחות מעמד של עילית משנה תורנית, והקשרים בינה למהפכת הדפוס ולשו"ע ראה, ריינר אלחנן, תמורות בשיבות פולין ואשכנז במאות ה"ז-ה"י והוויכוח על הפלפול' י' ברטל, ח' טורניאנסקי וע' מנדלסון (עורכים) כמנהג אשכנז ופולים-ספר יובל לחנא שמרוק, קובץ מחקרים בתרבות יהודית, ירושלים תשנ"ג עמ' 80-9. גריס, ז' 'מסורת ושינוי במעבר מכתבי די לדפוס' עלי ספר כד-כה (אלול תשע"ה) עמ' 17-33.

² לפי האמת פסק זה של השו"ע מחודש הוא ביותר למנהג הספרדי שקדם לו, אלא שאין זה מענייננו במאמר זה.

³ רמב"ם, יד החזקה, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק י הלכה א'.

⁴ שם.

⁵ ראה שם פרק ז' הלכה י"א.

כדעת הרמב"ם סבר גם הרמב"ן, הוא האריך בראיות מהתלמוד לבסס את דעה זו ולדחות את שיטת החולקים, בסוף דיונו הטקסואלי בתלמוד, ממנו הסיק כי ס"ת נפסל אפי' בחסרון אות אחת, הוא מוסיף נימוק מהשקפת עולמו: "וכן בדין, תורת ה' תמימה על כל אות ואות שבה מדרש הלכות ואגדות ועל כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות⁶. וכן כתב ה"ר משה בר מימון ז"ל בס"ת שחסר אות אחת או שהוסיף אפילו אות אחת פסול ואין בו קדושת ס"ת ואין קורין בו ברבים"⁷.

הרשב"א, במספר רב של תשובות פסק הלכה למעשה כי ס"ת שחסר אפילו אות אחת פסול הוא לקריאה, ואם ברכו עליו ברכות התורה הרי הם ברכה לבטלה, ובאם נמצא טעות באמצע הקריאה יש להוציא ס"ת כשר ולחזור ולקרוא ולברך⁸. וכן פסקו הרא"ש⁹ והטור¹⁰.

המנהג הספרדי הרווח היה כפי פסקיהם של הרמב"ם הרמב"ן הרשב"א והרא"ש, וכפי שהעיד במגדל עז: "וכן נהגנו בכל ספרד וקטלוניא שאם נמצא בו טעות אפילו בסוף הפרשה מחזירין אותו ומביאים אחר במקומו וקוראין וגם מברכין כבתחלה וכן הסכים הר"ם הלוי מטוליטולא וכל חכמי ספרד ז"ל וגם הראב"ד ז"ל והרמב"ן ז"ל ומורי הרשב"א ז"ל וכד"ן"¹¹.

כמו"כ העיד ר' שמעון דוראן: "ודבר זה פשוט הוא ונהוג בכל המקומות שיש בהם רבנים גדולים וכן ראיתי במיורקא בפני רבני צרפת וקטלוניא ובארגון בפני הרב רבי יצחק צרפת והרב ר' חסדאי קרשקש ומורי חמי הרב ר' יונה דסמשתרי ז"ל בתירואל שהיו כולם שם בנישואי דון טודרוס וכן בכאן עשינו מעשים בכל יום מיום היותינו בכאן"¹².

וכן העיד רבי שלמה דוראן בנו של התשב"ץ: "ואחר שהרמב"ם ז"ל בחבורו והרמב"ן ז"ל ובעל הטורים פוסלים לקרות בו מי יסמוך על זולתם, וכ"ש שכך הוא מנהגם של ישראל בקטלוניא וארגו"ן

⁶ הרמב"ן מנמק את שיטתו ההלכתית גם בתפיסה תיאולוגית שלו על התורה, ביתר הרחבה הוא מבאר זאת במקומות נוספים, ראה במ"ש בהקדמה לפירושו לתורה: 'עוד יש בידינו קבלה של אמת, כי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחד כאילו תחשוב על דרך משל כי פסוק בראשית יתחלק לתיבות אחרות כגון בראש יתברא אלהים וכל התורה כן, מלבד צירופיהן וגימטריותיהן של שמות וכבר כתב רבינו שלמה בפירושו בתלמוד ענין השם הגדול של ע"ב באיזה ענין הוא בשלשה פסוקי' ויסע ויבא ויט, ומפני זה ספר תורה שטעה בו באות אחת במלא או בחסר פסול. כי זה הענין יחייב אותנו לפסול ס"ת שיהסר בו ו' אחד ממלות אותם שבאו מהם ל"ט מלאים בתורה או שיכתוב הו' באחד משאר החסרים וכן כיוצא בזה אף על פי שאינו מעלה ולא מוריד כפי העולה במחשבה'. וכן כתב בדרשת תורת ה' תמימה: 'עוד התורה מאירת עינים בדברים גדולים מכל אלו, היא החכמה הנעלמת מעיני כל חי, ורחבה מני ים, והוא שכל התורה כלה שמותיו של הקב"ה, ובכל פרשה ופרשה יש בה שם שבו נוצר הדבר או שנעשה בו או שנתקיים אותו ענין בו... כל התורה כולה מבראשית ועד לעיני כל ישראל כולה שמות, כגון שנאמר ברא"ש יתבר"א אלהי"ם או כיוצא בזה, לכן נפסל ספר תורה בחסרון אות אחת או ביתרון, ואלי כתב אדם, ה' ימלך לעולם ועד, מלא וי"ו, פסל ספר תורה כלו, וזה סבור שלא הזיק כלום. ומזה ידע משה רבינו ע"ה כל מה שיכול שום נברא לידע ולהבין". (רמב"ן, דרשת תורת ה' תמימה, כתבי רמב"ן, מוסד הרב קוק ירושלים תשכ"ד, א, עמ' קס"ז). וראה עוד שם ח"ב עמ' תס"ז, במאמר על פנימיות התורה המיוחס לרמב"ן.

⁷ חידושי הרמב"ן על מסכת מגילה דף יז.

⁸ ח"א רכ"ז, תפ"ז, תרי"א, תת"ה, מיוחסות קצ"ט, חדשות י"ב, י"ג.

⁹ רא"ש, שו"ת הרא"ש, וילנא תרמ"ה, כלל ג' סי' ח', עמ' ו'.

¹⁰ יורה דעה, סי' רע"ט.

¹¹ ר' שם טוב בן רבי אברהם אבן גאון, מגדל עז, הלכות תפילין פ"א ה"ב.

¹² ר' שמעון דוראן, תשב"ץ, לעמברג תרנ"א, ח"ג עניין ל'.

וקשטילי"א ובכל ארצות המזרח והמערב וספרד ובכל גלילות ישמעאל ואין לשנות, וכך נהגו בכאן באלגזאיר יע"א בפני גדולים ורבנים ז"ל¹³.

גם רי"ק מעיד כי כך היה המנהג הספרדי: "בני ספרד אינם נוהגים אלא כתשובת הרא"ש שכתבתי בסמוך וכן ראיתי תמיד מעשים בכל יום בפני גדולי הדור"¹⁴. וחזר שוב וכתב כן במקום אחר: "וראיתי לחכמי ספרד נוהגים כדעת הרא"ש וכל הנך רבוותא האומרים שאם נמצא בו טעות מוציאין ס"ת אחר וחוזר לראש הסדר וקורין ומברכין"¹⁵.

מנהג ספרד הקדום

זהו מנהג ספרד שהתפשט בעקבות דברי הרמב"ם בספרו משנה תורה, ובעקבות שיטתו הנחרצת של הרמב"ן ואחריו הרשב"א, כי ס"ת שחסר אפילו אות אחת הברכות עליו הם לבטלה ולא יוצאים ידי חובת קריאת התורה בו אפילו בדיעבד ואם מצאו טעות באמצע הקריאה צריך להוציא ספר תורה אחרת ולהתחיל את הקריאה מתחילת הפרשה ולברך שוב.

אך הרמב"ם בתשובה כותב כי דבר זה היה שנוי במחלוקת במאה הראשונה לספירה וגדולי חכמי מרוקו וספרד הורו להקל ולהמשיך בקריאה בספר שנמצאה בו טעות, ואילו חכמי המזרח הורו כי אסור לקרא בספר פסול והברכה בו היא לבטלה, הרמב"ם מצדד בתשובה בדעת המקילים ולשיטתו התנאים שנאמרו בחז"ל לכשרותו של ספר תורה אינם שייכים למצוות קריאת התורה שמצוותה אינה דווקא בספר תורה כשר, אלא עיקר המצווה והברכה היא על עצם הקריאה, בין בספר כשר ובין בספר פסול¹⁶, ועל הבחנה זו כתב: "וזהו ההפרש שלא הרגישו בו רוב חכמי מזרח ודמו שהמברך וקורא בספר פסול בתורה הרי זו ברכה לבטלה". הרמב"ם מוכיח את הבחנתו בין מצוות הקריאה, לבין כשרות הספר ומסיק: "ועל דוקיא זו סמכו אנשי המערב והיו קורין בספרי תורה של קלף בלא עיבוד כלל ומברכין לפנייה ולאחריה בפני גאוני עולם כגון רבינו יוסף הלוי זצ"ל ורבינו יצחק אלפס זצ"ל וכיוצא בהם ומעולם לא נשמע בזה פוצה פה ומצפצף לפי שכולם בעלי בינה היו וחכמתם מיושבת ומכוונת וידעו שאין הברכה תלויה בספר אם כשר הוא אם פסול אלא בקריאה עצמה בין שהיה קורא בספר כשר או פסול כמו שביארנו, ואף על פי כן ראוי לכל צבור להיות להם ספר כשר כהלכותיו ובו ראוי לקרות לכתחילה בציבור ואם א"א להם קורין אפי' בפסול ומברכין מן הטעם שאמרנו וכן הורה רבינו חנוך הספרדי¹⁷ זצ"ל¹⁸.

מנהג אשכנז

¹³ ר' שלמה דוראן, שו"ת הרשב"ש, ליוורנו תק"ב, סי' י"א, דף ה' עמוד ב'.

¹⁴ בית יוסף, אורח חיים סי' קמ"ג.

¹⁵ שם, יורה דעה, סי' רע"ט ס"ק ב'.

¹⁶ על ישוב הסתירה בשיטת הרמב"ם ראה להלן.

¹⁷ רבינו חנוך הספרדי חי בתחילת המאה ה-11 היה ראש ישיבה בקורדובה שבספרד ונחשב לאחד מגדולי החכמים בספרד בתקופתו (הוא ואביו ר' משה הם שניים מבין ארבעת השבויים).

¹⁸ תשובות הרמב"ם, ב, חברת מקיצי נרדמים ירושלים תש"כ עמ' 550.

כעת נפנה לבחון מה הייתה דעתם של גדולי חכמי האשכנזים. התוספות במסכת מגילה דף ט' עמוד א', הוכיחו מהתלמוד כי ספר תורה שחסר אפילו פסוק שלם אינו נפסל בכך: "כדאמרינן בגיטין ספר תורה שחסר יריעה אחת אין קורין בו משמע דווקא יריעה אחת אבל פסוק אחד לא".

חלק גדולי הפוסקים האשכנזים הסתמכו על תשובת אור זרוע שלא נמצא לפנינו כיום, לפיה אין להוציא ספר תורה אחרת על חיסורים וטעויות וניתן להמשיך לקרוא בספר תורה החסר.

בתרומת הדשן כתב: "ראיתי את דודי הקדוש מהר"ר אהרן זקצ"ל שהורה הלכה למעשה בההיא דתשובה באור זרוע שאין לקרות בספר תורה אחרת אם נמצא טעות בקריאת התורה, וכן אנו נוהגים אחריו"¹⁹.

המהרי"ל פסק גם הוא להלכה שאין להוציא ספר אחר, : "הואיל וס"ת שלנו אינם עשויים כדון, כי אין אדם בקי בחסירות ויתירות בזמן הזה, ומטעם זה כתב באור זרוע דאין להוציא ס"ת אחרת אפי' כשמוצא דילוג וטעויות בס"ת וכן ראיתי רבי' נוהגים"²⁰, ובתשובה נוספת: "דלהכי מקילים כמו שכתב האור זרוע בתשובה ואפי' כשנמצא בספר תורה פסוק חסיר או יתיר דאין לחזור ולקרות באחרת מטעם שאין לנו ס"ת כשירות, דאין שום אדם בקי בחסירות ויתירות האינדא, ונהוג עלמא כוותיה"²¹. נימוקו של מהרי"ל אינו כשיטת התוספות שבאופן עקרוני הספר כשר אפילו הינו חסר, אלא הוראתו היא מהפן הפרקטי מכיוון שבין כה וכה ספרי תורה שלנו אינם עשויים כדון"²².

שיטת המרדכי שיטה ממוצעת

לעומת השיטות הנ"ל יש את שיטת הראבי"ה, ראבי"ה מסכים באופן עקרוני לכך שס"ת חסר אינו פסול והברכה עליו אינה לבטלה, אך לאידך סבור הוא שמכיוון שלכתחילה יש לקרוא בספר כשר, לכן אם נמצאה טעות באמצע הקריאה, לגבי מה שקראו עד כעת יצאו ידי חובה ולא צריך לקרוא שוב מתחילת הפרשה, אך מיד כשמוצא את הטעות יקצר קריאתו בו, ויברך ברכה אחרונה על הקריאה שכבר קראו בפסול, אבל מכאן ואילך יש להוציא ספר תורה כשר ולהמשיך בו מהיכן שפסקו בפסול, וא"א לומר שיעצור במקום שמוצא טעות ולא יברך ברכה אחרונה וימשיך בס"ת הכשר ושם יברך ברכה אחרונה מכיון שלשיטתו כאשר מוציאים ספר חדש הרי זה 'הפסק' מהספר הראשון, והברכה הראשונה שברך בראשון אינה חלה על הקריאה שבשני וממילא יצטרך לברך ברכה ראשונה כשפותח ספר חדש, וא"כ הקריאה שבספר הראשון לא נתברכה בברכה אחרונה, ולכן צריך לברך ברכה אחרונה בפסול ורק לעולה הבא להתחיל בכשר, ואם נמצא נמצאה הטעות במקום שאינו יכול להפסיק עפ"י דיני ההפסקה (כגון ב' פסוקים סמוך לפרשה) יכול להמשיך לקרוא בפסול (ואת הפסוק החסר יקרא בע"פ) עד מקום שבו ניתן להפסיק ושם יפסיק יברך ויוציא ספר תורה חדש. על שלשה דברים השיטה עומדת, שס"ת חסר כשר לקריאה, שמותר לקרוא ע"פ במקום שאי אפשר, ושהוצאת ספר אחר מחייבת ברכה"²³.

דעת הראבי"ה הובאה בקיצור במרדכי, ומפורסמת כשיטת המרדכי, וממנו הובאה בדרכי משה ובשאר פוסקים. נראה כי מנהג אשכנז היה נע בין שיטת אור זרוע תרומת הדשן ומהרי"ל שלא להוציא ס"ת אחרת כלל ולהמשיך הקריאה בפסול, לבין שיטת הראבי"ה והמרדכי, לסיים מיד כשניתן בפסול ולברך עליו, ולהוציא ספר כשר.

חידושו של מהר"י בירב

¹⁹ ר' ישראל איסרלין, תרומת הדשן, ב, פסקים וכתבים, ירושלים תשנ"א סי' ע' עמ' שנ"ב.

²⁰ ר' יעקב מולין, שו"ת מהרי"ל החדשות סי' כ"ג, מכון ירושלים תשל"ז.

²¹ שם סימן קט"ז.

²² ובאופן שהספר מוטעה הרבה כתב בדרכי משה יורה דעה סי' רע"ט ס"ק ג', בשם מהרי"ל שהורה גם הוא להוציא ספר אחר.

²³ ראה ראבי"ה השלם, מהדורת דבליצקי, ב, בני ברק תשס"ה, סי' תקנ"ג עמ' קע"ג.

רבי יעקב בי רב (1541-1474) היה ממגורשי ספרד ובהמשך מגדולי חכמי צפת ונודע ביוזמתו לחידוש הסמיכה והפולמוס שעורר, רבי יוסף קארו מזכירו בספרו בית יוסף כעשרים פעמים תמיד בלשון 'מורי'²⁴, רבי יעקב חידש פסק הלכה בעניין טעות בספר תורה, לפיו, באם נמצאה טעות פוסקים מיד כאשר נמצאת הטעות, גוללים את הספר ללא ברכה אחרונה, מביאים ספר חדש וממשיכים לקרא בו (דהיינו – לא חוזרים לראש הפרשה, כשיטת הרמב"ם) בלא ברכה ראשונה ומברכים בסוף הקריאה ברכה אחרונה, למרות המנהג המקובל עפ"י הרמב"ם רמב"ן רשב"א ורא"ש הגדולים והמוסמכים ביותר במרחב הספרדי, שפסקו כי הקריאה בספר חסר, פסולה היא ואין יוצאים בה, וממילא צריך לשוב לתחילת הפרשה, הכשיר מהר"י את הקריאה בדיעבד:

"ונתן טעם לדבר דכיון שהרמב"ם כתב בתשובה להכשיר אין לומר שחזר בו בחיבור אלא על כרחך צ"ל שמה שכתב בחיבור אינה לענין קריאה בציבור אלא לענין קיום מצות עשה לכתוב כל אחד ס"ת אבל לענין קריאה בציבור אין טעות מעכב בו וכיון שכן יש לסמוך עליו בדיעבד"²⁵.

מהר"י מסתמך על תשובת הרמב"ם שהובאה לעיל בה מעיד הרמב"ם על מנהג גדולי החכמים הקדמונים בספרד שהכשירו את הקריאה בספר פסול, ולכן סבור הוא כי מה שפסק הרמב"ם ביד החזקה, שהספר פסול זה רק לגבי מצוות כתיבת ספר תורה, למרות זאת לא מתיר מהר"י להמשיך את הקריאה בספר הפסול, באשר הסתמכותו על תשובת הרמב"ם היא רק בדיעבד, כנראה משום שלכתחילה יש לחוש לשיטת הרמב"ן הרשב"א והרא"ש, א"כ פסקו של מהר"י דומה הוא לפסקו של הראב"ה כי הקריאה כשרה בדיעבד ולכן מה שכבר קראו בפסול יצאו ידי חובה, אך מכאן והילך צריך להשלים את הקריאה בספר כשר, אלא שבשונה מראב"ה שפסק לברך ברכה אחרונה בספר הפסול ובאם א"א לפי דיני ההפסקה לברך מיד כאשר נמצאה הטעות, אזי ימשיך את הקריאה בפסול עד היכן שניתן להפסיק, מהר"י לא נכנס לחילוקים אלו ופסק להוציא מיד ספר חדש ללא ברכה, בניגוד לראב"ה שהוכיח כי הוצאת ספר חדש מצריכה ברכה חדשה.

רבי יוסף קארו בבית יוסף לאחר שמביא את שיטתם של כל גדולי חכמי ספרד, ומעיד כי כך היה המנהג הספרדי הרווח, מאמץ את פסקו של רבו מהר"י וכותב "וכן אנו נוהגים אחריו"²⁶.

את שיטתו של מהר"י בירב קבע רבי יוסף קארו בשולחן ערוך פעמיים, באורח חיים: "אם נמצא טעות בס"ת בשעת קריאה, מוציאים ספר תורה אחרת, ומתחילין ממקום שנמצא הטעות, ומשלימין הקורים על אותם שקראו במוטעה; ואם נמצא טעות באמצע קריאת הקורא, גומר קריאתו בספר הכשר, ומברך לאחריה, ואינו חוזר לברך לפנייה"²⁷. וכן כתב בורה דעה²⁸.

יש להבחין כי פסק הלכה זה של השו"ע יש בו חידוש בדרכו של רבי יוסף קארו, רי"ק כפי שכתב בהקדמה היצר על ריבוי המנהגים החלוקים בעם ישראל, ושאל לאחד את מנהג ישראל שבכל הארצות ולכן קבע ללכת אחרי עמודי ההוראה שבית ישראל נשען עליהם הלא המה הרי"ף הרמב"ם והרא"ש, ובמקומות שאין דעתם ברורה או מכרעת קבע ללכת אחרי גדולי הפוסקים הרמב"ן רשב"א מרדכי סמ"ג להיכן שיטו רובן, כך שפסקים אלו יוכלו להתקבל בכול תפוצות ישראל, והנה במקרה שלפנינו הרמב"ם במשנה תורה, והרא"ש שאלו שני עמודי ההוראה, יחד עם הרמב"ן והרשב"א ושאר גדולי ספרד כולם פסקו כי הספר פסול, ואילו הב"י אימץ את מנהגו של מהר"י בי רב שהינו חידוש עצמי שלו, ולא נזכר בשום ראשון, ואותו הוא קובע כהלכה שאמורה לחול לכול עם ישראל, אלא שלאידך מקרה זה מורכב הוא מפני שהרמב"ם בתשובה פסק לקולא ושם כתב כי כך נהגו לפני הרי"ף, וכן גדולי הפוסקים האשכנזים פסקו לקולא, במקרה זה ראה רי"ק לאמץ את שיטתו של רבו שהינה פשרה בין דעות

²⁴ על משמעות התואר 'מורי' בבית יוסף ועל העיתוי האפשרי לזמן בו למד רי"ק ממהר"י בירב ראה י"י גרינוואלד, הרב ר' יוסף קארו זמנו, ניו יורק תשי"ד, עמ' 47-60.

²⁵ בית יוסף י"ד סי' רע"ט ס"ק ב'.

²⁶ בית יוסף אורח חיים סי' קמ"ג.

²⁷ שולחן ערוך אורח חיים סי' קמ"ג סעיף ד'.

²⁸ סימן רע"ט ס"ב.

המחמירים למקילים, וגם קרובה היא בצד מה לשיטת ראב"ה ומרדכי, אלא שעדיין זהו פסק הלכה מחודש פרי הגותו של רבו של ר"ק, ואותו הוא קובע להלכה.

הפנמת הרמ"א את פסקו של מהר"י בי רב

הרמ"א בדרכי משה הקצר²⁹ הביא את שיטת המרדכי ואת שיטת מהרי"ל ועשה פשרה ביניהם: "ולי נראה בודאי אם נמצא בה טעות מעט בחסירות וביתירות וכדומה יש לנהוג כדברי האגור³⁰ דבעוונותינו לא נמצא ספר בזמן הזה שאין בה טעות כזה אבל אם נמצא בה טעות גדול שאינו שכיח בשאר ספרים יש לנהוג כדברי ב"י... וכן הוריתי הרבה פעמים בכיוצא בזה" יש להבחין בכך שרמ"א בדרכי משה מזהה את שיטת המרדכי ושיטת הב"י כשיטות שווים, בכך ששניהם מורים להוציא ספר חדש אבל לא להתחיל מתחילת הפרשה, ואינו נכנס לחילוק העקרוני ביניהם על עניין הברכה.

בהגות על השו"ע פסק הרמ"א באופן שמשלב ועושה פשרה בין השו"ע למרדכי, לאחר דברי השו"ע שהובאו לעיל, שאינו מחלק היכן נמצאת הטעות ופוסק בכל אופן להוציא מיד ספר חדש ללא ברכה אחרונה בפסול, מעיר הרמ"א "הגה: ואם כבר קראו עמו ג' פסוקים ואפשר להפסיק, פוסקים שם, ומברך אחריה ומשלימים המנין בספר תורה האחר שמוציאין"³¹. כלומר באופן שנמצאת הטעות היכן שא"א להפסיק מסכים הרמ"א עם השו"ע שיפסיק מיד ללא ברכה ויוציא ספר כשר, אך באופן שהטעות נמצאת במקום שיותר להפסיק אז פוסק הרמ"א כשיטת המרדכי לברך אחרונה בפסול,³² בהכרעה זו מפנים הרמ"א את שיטת מהר"י בי רב באופן שנמצאת הטעות היכן שאסור להפסיק, ודחה את שיטת המרדכי באופן זה.

בכך הוכנס לספר שהלך ונהיה לקודקס החוקים ההלכתי החשוב ביותר, פסק הלכה, של פוסק בן אותו הדור של המחבר, שיטה מחודשת שלא נאמרה ע"י אף אחד מן הראשונים, אשר עומדת בסתירה מוחלטת למנהג הספרדי המחמיר, הנהוג בעקבות חבל הפוסקים החשובים ביותר במסורת הספרדית, אך גם ביחס למנהג האשכנזי זהו 'פסק' מחודש שלא היה נהוג מעולם. למרות שהרמ"א כפי שנראה בדרכי משה, לא ראה בפסק זה משהו שונה באופן מהותי מפסקו של המרדכי, ולכן כנראה שילב בין פסקיהם, אך להלן נראה שהיו שראו בכך שינוי משמעותי מפסק המרדכי. כעת ננסה לסקור את תהליך ההתקבלות לצד הסתייגות של 'פסק' זה.

הב"ח, שמרן אשכנזי

כבר בזמנו של הב"ח מנהגו של השו"ע התחיל להתפשט בקהילות אשכנז, הב"ח התנגד לפסקו של השו"ע ופעל לבטל את המנהג: "והב"י כתב בשם רבו מהר"י בי רב שאם נמצא טעות בס"ת להוציא ס"ת אחר ולהתחיל ממקום שנמצא הטעות ואם נמצא הטעות באמצע קריאת הקורא גומר קריאתו בספר הכשר ומברך לאחריה ואינו מברך לפני כי הברכה לפני והקריאה בס"ת הפסול עלתה לו בדיעבד וכך פסק בש"ע כאן וגם באורח חיים סימן קמ"ג וכך נהגו אחר פסק זה במקצת מקומות כיון שכך כתב בשולחן ערוך"³³.

ניתן להבחין בלשונו של הב"ח "כיון שכך כתב בשולחן ערוך" את מה שהטריד את הב"ח בכך שהמנהג התפשט בעקבות שכך כתוב בשולחן ערוך, שהולך ונהפך בימיו לקודקס החוקים, בהמשך מאריך הב"ח להפריך את שיטת השו"ע, ומסקנתו: "ולכן נראה דיש לנהוג כמ"ש המרדכי ע"ש ראב"ה... וכך הנהגתי בכל הקהילות שעברתי וכך נהגו הקדמונים, ומה שכתב ב"י באורח חיים סימן קמ"ג וז"ל והמרדכי בפ"ב דמגילה (ס' תשצג) כתב חילוקים בזה ואינו מאריך בהם לפי שלא נהגו כן עכ"ל אין מזה ראייה להנהיג במלכות אחרת כמנהגו דאנחנו בני אשכנז נמשכו אחר פסקי המרדכי שהם לנו לעינים ומן התימה למה

²⁹ יו"ד סי' רע"ט ס"ק ג'.

³⁰ המביא את שיטת מהרי"ל.

³¹ שולחן ערוך אורח חיים שם.

³² כך הבינו את דבריו בפרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סי' קמ"ג ס"ק א', ובביאור הגר"א אורח חיים שם וכן עוד מהאחרונים.

³³ רבי יואל סירקיס, בית חדש, יורה דעה סי' רע"ט.

לא ינהגו אחר פסק זה כיוון שלא נמצא בפוסקים ובמפרשים שום חולק על פסקיו אלה... ולכן נראה לפע"ד דבר ברור **לבטל הוראה זו במקומות שנהגו כך ע"פ השולחן ערוך** ולקבוע ההלכה כראבי"ה³⁴.

את דבריו אלו חזר הב"ח שוב בקצרה בלכות קריאת התורה: "כתב בשולחן ערוך **תורה חדשה** דאם נמצא טעות בס"ת באמצע קריאת הקורא מוציא ס"ת אחרת וגומר קריאתו בספר הכשר ומברך לאחריה ואינו מברך לפניו ע"כ והיא הוראת רבו הר"י בירב ואנחנו לא נדע מאין באו הרגלים להוראה זו ולפע"ד אינו נכון כאשר כתבתי ביורה דעה בסימן רע"ט בראיות ברורות ומנהגינו על פי המרדכי שאם... **וכך נהגו גדולי עולם שלפנינו האשכנזים ודלא כמו שכתב ב"י שלא נהגו כן דטובא איכא בין מנהגינו למנהגם**"³⁵.

יש להבחין בכך שהב"ח מתעלם מהגהת הרמ"א בעניין זה, אשר בה מסכים הרמ"א עם האפשרות להוציא ספר חדש ללא ברכה, הרמ"א מבחינתו כפי שנסקר לעיל לא ראה בפסקו של רי"ק 'תורה חדשה' להיפך מבחינתו פסק המרדכי ורי"ק קרובים מאד זה לזה עד כמעט שווים, ועניין הברכה לא נראה בעיניו לכאורה שינוי כה משמעותי ממנהג אשכנז של המרדכי, הרמ"א מבחינתו נשאר נאמן בפסקו למסורת האשכנזית, ואילו בעיני הב"ח החילוק בין הפוסקים הוא משמעותי מאד עד כדי הגדרת פסקו של רי"ק כתורה חדשה, בניגוד לרמ"א הב"ח יוצר הבחנה ברורה בין שני הנדבכים מהם מורכבת שיטת מהר"י בי רב, דהיינו חלק ראשון בכך שמה שקראו עד הטעות יצאו ידי חובה אבל את המשך הקריאה יש לקרא בכשר, בחלק זה שיטת מהר"י בי רב כשיטת המרדכי ובוה מסכים עימו הב"ח, אך טענת הב"ח כי הנדבך הנוסף בשיטת מהר"י בי רב דהיינו שלא לברך ברכה אחרונה בפסול ולהמשיך בספר חדש ללא ברכה, היא הוראה מחודשת וסותרת את מנהג אשכנז ועליה כותב הב"ח בתשובה: "שאיין לו בזה שום ראי' מן התלמוד ומפסקי הגאונים... וכל מ"ש הר"י קארו לתת טעם לדעת רבו אינו אלא לעניין שהקריאה שקרא בס"ת הפסול שעלתה בדיעבד אבל לענין שלא לברך לפניו לא כתב בזה לא טעם ולא ראי'".³⁶ א"כ ביקורתו של הב"ח באופן גלוי היא על רי"ק, אבל באופן סמוי ייתכן כי עיקר הביקורת היא על הרמ"א שלא ייצג נאמנה את מנהג אשכנז, פרטים שייתכן שבעיני הרמ"א אינם כה משמעותיים, בעיני הב"ח הם כן משמעותיים, וחרیגה מהם היא חריגה ממנהג אשכנז.³⁷

כאמור לעיל, נראה כי מלבד הדיון ההלכתי בנושא ושיטתו של הב"ח השוללת את שיטת מהר"י בי רב, הטריד את הב"ח התופעה כי פסק מחודש שאינו מסתמך על שום דעה מהראשונים חודר למרחב האשכנזי רק בעקבות כך שהינו כתבו בשולחן ערוך, אשר הופך למול עיניו לקאנון שעל פיו יש לנהוג גם ללא ראייה ונימוק, פועלו של הב"ח נראה כניסיון למנוע את הפיכתו של השו"ע לקודקס מחייב, ולשמר את שיקול דעתו של 'הפוסק' בימיו הב"ח מעיד כי בכל הקהילות שעבר הנהיג את דעת ראבי"ה והמרדכי, והב"ח שימש כרב בקהילות רבות.

אם כן לפנינו התמודדות בין פסק הלכה של ספר השו"ע ההולך וקונה לעצמו מעמד של קאנון בשנים אלו, למול אחד מגדולי הפוסקים האשכנזים המתייצב למולו, ברצון לשמר את מנהג אשכנז הקדום לפי שיטת הראבי"ה והמרדכי מגדולי הפוסקים האשכנזים.

תהליך ההתקבלות של פסק השו"ע והרמ"א

כעת נסקור את תהליך קבלת או אי קבלת הפסק במשך הדורות הבאים.

המהר"ל בספרו ההגותי תפארת ישראל הקדיש משום מה פרק שלם לעניין ההלכתי של ספר תורה חסר ושנפלו בו טעויות, המהר"ל מפריץ את שיטת הרמב"ן והרשב"א הפוסלים, ומסקנתו לנהוג כמנהג האשכנזי של האור זרוע המסתמך על דעת התוספות, שלא להוציא ספר תורה אחר כלל ולהמשיך את

³⁴ ש.ס.

³⁵ ש.ס, אורח חיים סי' קמ"ג.

³⁶ הנ"ל, שו"ת הב"ח החדשות סי' מ"ב.

³⁷ למקורות נוספים בכתביו של הב"ח להסתייגותו מהשולחן ערוך ומהגהות הרמ"א, ראה, חיים צ'רנוביץ-רב צעיר, תולדות הפוסקים, עמ'.

הקריאה בחסר, לא כמו המרדכי, ולא כהשולחן ערוך: "נראה פשוט, דספר תורה שהיא חסירה תיבות, או אותיות, מותר לקרות בה בצבור, כי לקריאה בצבור היא כשירה. וידענו כי הרמב"ן והטור ז"ל, כאשר יקרה בעיניהם התורה, צדדו להחמיר, שלא יקילו ראש באותיות התורה...מכל מקום אמרנו לנהוג כדברי התוספות"³⁸.

גם בחידושי מהר"ל על הטור מעיר המהר"ל על דעת הטור הפוסל: "ולי נראה כדברי התוספות והר"ן וכן הנהגתי פה פראג שגם אם חסר בו הרבה שקורין בה עד גמירא"³⁹.

תלמידו של מהר"ל ובן דורו של הב"ח רבי יום טוב ליפמן הלר בעל התוספות יו"ט, שהיה אף הוא מרבני פראג, בחיבורו לחם חמודות של הרא"ש האריך בדיון בהלכה זו וצייד אך הוא במסקנתו של המהר"ל: "והרי יש לו לרבינו מהר"ר ליווא ז"ל גאוני עולם שהזכיר הרמב"ם בתשובתו דמסייעים להאי מילתא וגם גאוני נרבונ"א שהזכיר הכלבו ומנהג אשכנז דהאגור וגם מצאתי ראיתי בפסקי מהרא"י... הלכך כשר הדבר לנהוג כך שאין להכניס ולהוציא אחרת...יש לסמוך ולנהוג כדברי רבינו ז"ל וסיעתו וגם מהרא"י גדול שבאחרונים כך נהג"⁴⁰.

הרי המהר"ל מגדולי דורו ולאחריו תלמידו התוספות יום טוב, ששניהם היו רבני העיר פראג הנהיגו בעירם שלא כפסק השו"ע, אך שני דורות אח"כ כבר מעיד רבי אליהו שפירא בעל האליה רבה' (-1660 1712) שהיה ראש ישיבה ודרשן בפראג "ורבינו מהר"ר ליווא ז"ל הנהיג פה פראג שלא להוציא אחרת וכן פסק לחם חמודות דף פ"ד. והאידינא נוהגין פה פראג כסתימת השולחן ערוך"⁴¹.

חתנו של הב"ח, הט"ז דן בראיות של המרדכי ושל הב"ח ומצדד להלכה לנהוג כדעת מהר"י בי רב מלבד מקרים מסויימים בהם יש לנהוג עפ"י המרדכי, אך מלבד דיונו ההלכתי, נראה בדבריו כי יש משקל לכך שכן קבע השו"ע (היינו רי"ק והסכמת הרמ"א) להלכה, (בניגוד לב"ח שלא ראה שום משקל לכך) אלא שעדיין אין זה הלכה למשה מסיני, ובמקרה שמוכח לדעתו מהתלמוד באופן אחר הוא נאלץ לסטות מפסק השו"ע-רמ"א: "נראה לע"ד נכון, שודאי אף שאין לשנות ממה שכתב וקבע הלכה בשו"ע... מלבד מקרה אחד בו "תלמוד ערוך שזכרתי דוחקני בזה לנהוג כדברי מרדכי..."⁴².

הש"ך דחה את קושיות הב"ח על השו"ע וציידד בשיטת השו"ע (שוב, היינו רי"ק ורמ"א), והש"ך מציין: "והדבר ברור שלא נעלם מעיני המחבר והרב דברי ראבי"ה אלו שבמרדכי שהרי הביאו בבית יוסף ודרכי משה ואעפ"כ לא ראו דבריו באשר כי כבר נתפשט המנהג כהר"י בי רב וגם העט"ז הסכים לדברי המחבר"⁴³. מדברי הש"ך ניתן להבין שרי"ק והרמ"א לא פסקו כראבי"ה, משום שהתפשט המנהג כמהר"י בי רב, אך מכל העדויות שראינו המנהג התפשט רק בעקבות השו"ע, ולא שפסקו של השו"ע הוא בעקבות המנהג, בכל אופן הרי לנו עדותו של הש"ך כי פשט המנהג כהשולחן ערוך.

לעומת הט"ז והש"ך, המגן אברהם מצדד להלכה כדעת הב"ח אך נראה מדבריו כי מנהג השו"ע כבר קנה שביטה בהרבה מקומות וקשה לשנותו: "וב"ח כתב וז"ל ומנהגינו ע"פ המרדכי... וכן נהגו גדולי עולם האשכנזים שלפנינו ופסק הש"ע הוא הוראה חדשה ולא ידעתי מאין באה הוראה זו עכ"ל וכ"כ מהר"ל מפראג... ובאמת שדברי הש"ע אין להם יסוד רק הר"י בי רב הורה כך... ולכן נ"ל דבמקום שאין מנהג יש לנהוג כמ"ש הב"ח... ובמקום שיש מנהג קשה לשנות מנהג"⁴⁴.

³⁸ רבי יהודה ליווא בן ר' בצלאל מפראג, תפארת ישראל, הוצאת הפרדס, ת"א תשמ"ה, פרק ס"ז, עמ' תקי"ה.

³⁹ הנ"ל, חידושי מהר"ל מפראג, פיטקוב תרס"ו, יו"ד סי' רע"ט.

⁴⁰ ר' יום טוב ליפמן הלר, דברי חמודות, על הלכות קטנות הלכות ספר תורה להרא"ש, סי' ט"ז ס"ק פ"ה, ש"ס מנחות, וילנא החדש, ירושלים תשס"ו, עמ' י"א.

⁴¹ ר' אליה שפירא, אליה זוטא, סי' קמ"ג ס"ק ג', ספר הלבושים, מהדורת זכרון אהרן, ירושלים תשס"ו, עמ' שס"ו.

⁴² ט"ז, יורה דעה סי' רע"ט ס"ק ב'.

⁴³ ר' שבתי כהן, שפתי כהן על שו"ע יורה דעה סי' רע"ט ס"ק ב'.

⁴⁴ ר' אברהם אבלי גומבינר, מגן אברהם על שולחן ערוך, אורח חיים סי' קמ"ג ס"ק ד'.

והנה עדות מכמאתיים שנה לאחר הדפסת השולחן ערוך כותב היעב"ץ: "האחרונים הגישו עצומותיהם לסתור הוראת רבו של רבינו ז"ל... ועם כל זה לא נהגו כדבריו"⁴⁵ אלא כמו שכתוב בשולחן ערוך. כך תפסו עכשיו כל בעלי הוראה ותקעו בו יתד במקום נאמן, וכבר הוא דין קבוע, שבכל מקום שהלכה רופפת צא וראה איך הצבור נוהג"⁴⁶.

סיכום מקצר מרבי ישראל מאיר מראדין בביאור הלכה: "והנה אף שבדורות הראשונים היה המנהג בכמה מקומות לחזור לראש... מ"מ עתה לפי מה שנתפשט ספרי השו"ע משמע מן האחרונים שבכל המקומות נתפשט המנהג כהוראת מהר"י בי רב שא"צ לחזור לראש הסדר דבדיעבד מה שכבר קראו אנו סומכין על קצת פוסקים המקילין, אבל אם הוא עוסק עדיין באמצע הקריאה ונמצא טעות יש בזה דעות חלוקין ומקומות חלוקין במנהג יש מקומות שנתפשט המנהג רק כהשו"ע... ויש מקומות שנתפשט המנהג כהמרדכי... אך במקום שאין כאן עדיין מנהג קבוע משמע מהמ"א דיש לנהוג כהמרדכי וכן העתיקו הח"א והדה"ח, אמנם שאר הרבה אחרונים תפסו כולם לדינא כפסק השו"ע... וע"כ נכון מאד לנהוג לכתחלה כדעת השו"ע והרמ"א במקום שאין מנהג קבוע להיפך"⁴⁷.

לסיכום, מצד אחד סקירת השתלשלות הלכה זו מראה אכן את כוחו והשפעתו המרובה של השו"ע, ואת התקבלותו כקאנון, בכך שפסקו שנפסק ללא שום מקור בראשונים קנה שביתה בהרבה ואולי ברוב קהילות אשכנז למרות המנהג הקדום בו צידדו הב"ח והמגן אברהם ולמרות הנהגתו של מהר"ל כשיטת אור זרוע, אך מצד שני מקרה זה ממחיש גם את המורכבות שבדברים, בכך שגם לאחר מאות שנים נשארו המנהגים חלוקים, ודעתו של הב"ח נשארה נוכחת ומשפיעה, ונהוגה בקהילות רבות, עד שגם רבי ישראל מאיר מראדין מתקשה להכריע בין המנהגים ומאפשר את שניהם, אם אמנם כברירת מחדל הוא משאיר את השו"ע והרמ"א: "נכון מאד לנהוג לכתחלה כדעת השו"ע והרמ"א במקום שאין מנהג קבוע להיפך".

הב"ח משמר מסורת אשכנז

ח"ב: בין סמכות קאנונית לסמכות פרסונאלית

בחלק הראשון הראשון של המאמר סקרנו את התהליך המורכב של התקבלות השו"ע יחד עם הגהות הרמ"א, במרחב האשכנזי, ואת ניסיונו של הב"ח לשמר את פסק ההלכה האשכנזי של המרדכי בעניין טעות בס"ת, שנדחה ע"י השו"ע והרמ"א. בחלק זה של המאמר, נסקור מקרה היסטורי של מחלוקת שהתהוותה בין הב"ח כרב העיר לבין חזן הקהילה, כאשר בלזו המחלוקת עומד הדיון בין סמכותו של השו"ע כקאנון, לבין סמכותו האישית של הפוסק המקומי, שיאו של העימות התרחש סביב מקרה של טעות שנמצאה בספר התורה, ופסק ההלכה של השו"ע במקרה זה.

רבי יואל סירקיס הב"ח (1561-1640), מגדולי הרבנים בדורו ומחשובי הפוסקים האשכנזים, רבי יואל שימש ברבנות בקהילות רבות, האחרונה בהם קהילת קראקוב, ואף לימד תלמידים רבים, באחת מתשובות ההלכה שבשו"ת הב"ח, נשתמר לנו מקרה שאירע עימו באחת הקהילות בהם שימש כרב, שם נתהווה מחלוקת ופולמוס בינו ל'חזן' הקהילה.

⁴⁵ של המגן אברהם המצוטט שם דברי המור וקציעה, שהוא מצדד בשיטת הב"ח ודוחה את שיאת מהר"י בי רב.

⁴⁶ רבי יעקב עמדין, מור וקציעה, אלטונא תקכ"א, אורח חיים סי' קמ"ג.

⁴⁷ ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, משנה ברורה, ב', ורשה תרמ"ג, ביאור הלכה, על שו"ע אורח חיים סי' קמ"ג, עמ' 50.

תפקיד ה'חזן' בקהילות היה להתפלל לפני העמוד, ולקרוא את קריאת התורה בציבור, בהיררכיה הקהילתית, היה תפקיד החזן מכלי הקודש החשובים בקהילה, חז"ל קבעו כי החזן צריך להיות ירא שמים ומרוצה לקהל, בהרבה קהילות שימש הרב בתפקיד החזן ג"כ, החזן נבחר ע"י הקהל וקיבל מהם את משכורתו, עם זאת, מעמדו של הרב בכיר ממעמד החזן בכלל, ובוודאי לעניין פסיקת הלכה, זכות זו שמורה לרב בלבד.

עימות חריף התפתח בין הב"ח, רב הקהילה, לבין החזן שבקהילה, העימות יצר מהומה רבה בקהילה, כאשר ראשי ורבני הקהל צידדו בב"ח, אך מהשכבות העממיות קיבל החזן תמיכה, שיא העימות היה בויכוח קולני וקשה שהיה בין הב"ח לחזן באמצע קריאת התורה בשבת, לעיני כל הציבור, כאשר בסופו נידה הב"ח את החזן וזה נידה בתגובה את הב"ח, מאותה השבת סירב החזן לתת לב"ח לעלות לתורה בעלייה שהיה רגיל הב"ח לקבל כפי המנהג המקובל, החזן פנה לרבי ליבא אב"ד לובלין⁴⁸, שמתוך התשובה נראה כי היה בעל מעמד נכבד ומכריע, ושטח לפניו את טענותיו ורבי ליבא כתב לקהילה:

"ועל אודות הנידוי אשר בינו ובין הרב שלכם תכניסו נא ראשיכם בעובי הקורה אולי תוכלו להשוות אותם ואם לאו אז הוא אינו מחוייב לקרוא את הרב שלכם מהרר"י לס"ת באם יהא הוא מוכרח להתפלל עד אשר יסתלק הנידוי ע"י שיתפייסו יחד"⁴⁹.

מכתב זה הנוטה לטובת החזן, זיעזע קשות את הב"ח, והוא ערך מכתב ארוך מאד, בו הוא סוקר את כל השתלשלות המאורעות בינו לחזן, הב"ח מנמק את הסיבות בגינם ראוי החזן לנידוי, ומתחנן לפני ר' ליבא שישנה את דעתו החיובית כלפי החזן.

להלן אסקור ואנתח את הסיפור כפי שעולה ממכתבו של הב"ח, וממנו נראה את חלקו המרכזי של ה'שולחן ערוך' בעימות.

בפתיחת המכתב מאריך הב"ח בכמה שורות של שבחים לר' ליבא מהם נראה גודל מעלתו המכרעת של ר' ליבא, ולאחר מכן פונה הב"ח לנידון: "שמעה אזני וראו עיני מכתב מעלתך ע"ד החזן הכהן הנכנס ראשון פני כס הוראתך⁵⁰ וע"כ באתי להציע לפניך הענינים שעברו מתחלה ועד הנה כדי שלא אהי' נחשב בעיניך כמתעתע ח"ו"⁵¹.

"פתח דבריו וראש אמריו בבואו לפני ה' ע"ד הנהגת הלמוד שלומדים רבנים שבדור בישיבה, ואמר כי הכל הבל וכיוצא בדברים אלו, אמרתי אליו הודיעני דעתך בזה השיב עיקר הלימוד הוא שיתמיד במקרא כדי שיהי' בקי לקרות התורה בטעמי' מתוך הספר תורה ובדקדוק אבל לימוד הגמרא אין צורך בו הלא הכל מוכן בשלחן ערוך"⁵².

לפנינו דיון עקרוני, בסדרי העדיפויות של לימוד התורה, באופן מסורתי מעלת העיון והידיעה ברחבי סוגיות התלמוד היו הלימוד בעל הערך והחשיבות הגדולה ביותר באשכנז, לטענת החזן, כיום שיש את השולחן ערוך, התייתר הערך בלימוד סוגיות הגמרא בעיון באשר ניתן לפסוק ע"י השולחן ערוך, במקום מעלת הלמדנות מנסה החזן לבכר את ידיעת קריאת התורה בדקדוק ובטעמים, כמובן שמלבד דיון עקרוני יש כאן דיון מעמדי, מעמדו של הב"ח נגזר מלמדנותו, ויש לזכור כי מלבד היותו רב היה תופס ישיבה ומלמד לתלמידים, ואילו החזן, בקיא היה במקרא בדקדוק ובטעמים, בטענותיו של החזן הוא מנסה לבכר את מעלת ידיעת המקרא בדקדוק ובטעמים, ולייתר את מעלת הלמדנות. בהמשך התשובה מתאר הב"ח איך שיכנע החזן את המון העם בטענות אלו: "כי כל ענייניו נמשכו מזה שיושב ביניהם ומשתכר ומתפאר

⁴⁸ על הצעות לזיהוי של ר' ליבא ראה ר' מ"ד צ'צ'יק, 'מיהו ר' ליבא רבה של לובלין', המעין מח, ג (תשס"ח), עמ' 77-69; מ' רפלד, 'עוד בענין ר' ליבא מלובלין, תשובות הב"ח ומסביב להם', המעין מח, ד (תשס"ח) עמ' 88-75; ר' אברהם אייזקאוויטש, 'פשר דבר לזהותו של רבי ליבא מלובלין', עץ חיים, ט (תשס"ט) עמ' ריא-רלא.

⁴⁹ ר' יואל סירקיס, שו"ת הב"ח החדשות, ירושלים תשס"ח, סי' מ"ב, עמ' ע"ד.

⁵⁰ כבר במילים אלו מעיר הב"ח לר' ליבא על כך ששמע קודם את טענותיו של החזן בלא לשמוע את הצד של הב"ח טענה זו חוזרת בהמשך כ"פ.

⁵¹ ש.ם.

⁵² ש.ם.

שהוא חכם גדול בתורה שיודע לקרות התורה בטעמים מתוך הס"ת... ובזה הוא גונב לב בריות... והחזן ההוא דיבר ברבים על כל הרבנים שבדור הם בורים ואמר שהגירסא הנכונה הוא שנה ולא קרא הרי זה בור וכמו שנמצא במקצת נוסחאות ושוב עשה פי' על ולא קרא דהיינו מי שאינו יודע לקרות התורה בטעמים מתוך ס"ת כמו שהוא קורא אותה ואמר שכ"מ שהוזכר שם בתלמוד מקרא או קרא פירושו כן⁵³.

על טענת החזן בדבר התייתרות הצורך בלמדנות בעקבות השו"ע, הסביר לו הב"ח את הבעייתיות שבשולחן ערוך "והשבתי לו בנחת א"א לפסוק ברוב הדינים מהש"ע כי כל דבריו כמעט הם סתומים כלשון הרמב"ם ובפרט בדיני ממונות, ומלבד זה הרי אנו רואים שהרבה והרבה ספיקות נפלו בדינים בכל יום, וגם ברוב הדברים נחלקו גאוני עולם וצריך חכמה יתירה ובקיאות הרבה להכריע בטעם מספיק ומי שלא רגיל בלימוד הגמרא א"א לו להורות הוראה נכונה... ולא קיבל דברי⁵⁴.

הב"ח טוען, כי מי שאינו בקיא בתלמוד בעיון לא יוכל להבין נכון את השולחן ערוך שנכתב בלשון קצרה וסתומה, מלבד זה מעלה הב"ח את הבעיה, כי הניסיון לייצר קודיפיקציה מושלמת שתכלול את כול המקרים האפשריים, אינו בר השגה כאשר תמיד מתחדשות ספיקות במקרים חדשים אשר הלמדן יוכל להבחין בינם לבין המקרה עליו נפסק בשו"ע, ויצטרך לתת את דעתו ועיונו למקרה מסויים זה. בעיות אלו שמעלה הב"ח הועלו ע"י עוד ממתנגדי השו"ע, וגם בעולם הכללי עלו בעיות אלו בעקבות ניסיונות שונים לייצר קודיפיקציה שתתייחס לכול הבעיות האפשריות בחוק, "דרישות וחלומות אלה שתלו ברעיון הקודיפיקציה, נתבדו עד מהרה, התברר שאין הקודקס, ולו השלם ביותר, כולל ופותר את כל הבעיות המשפטיות הצצות ועולות חדשים לבקרים באותו תחום משפטי, וממילא אין אלא לחזור ולהיזקק ליצירתם של שופטים ומשפטנים באמצעות האנלוגיה ודרכי הפרשנות האחרים. גם חזון פשוט החוק והבנתו על ידי הכל נתגלה כתקוות שווא, על אף כל המאמץ הסגנוני לשוני נשאה הבנת ההוראות שבקודקס נחלתם של אנשי ויודעי המשפט בלבד, ואף אלה, לא אחת חלוקים הם בדעותיהם בדבר הפירוש והמסקנה הנכונים העולים מתוך סעיף פלוני או אלמוני. אט אט התברר שאין הקודקס חי הנושא ומפרנס את עצמו אלא זקוק הוא להשלמה ולביאור, להבהרה ולפירוש⁵⁵.

עם טענותיו של החזן בדבר מעלת הידיעה לקרוא מתוך ספר תורה בדקדוק ובטעמים, וחוסר בקיאותם של הרבנים בכך, מתעמת הב"ח בהמשך המכתב לר' ליבא, לאחר שהוא מפלפל במקורות התלמודיים שהביא החזן כראיה לדבריו הוא כותב: "ברור ופשוט הוא דלימוד המקרא שמחוייבים אינו בטעמים אלא הקורא בבית הכנסת הוא שצריך לדקדק בקריאתו בטעמים וכן כדי לצאת ידי חובתן בשנים מקרא צ"ל בטעמים אבל לא מתוך הס"ת כמו שהבין השוטה ההוא, ומעתה נמלטו מיד לשונו כל הרבנים שבדור שאמר עליהם שהם בורים שהרי כולם ידעו לקרות התורה בטעמי' אף על פי שאינם יודעים לקרות מתוך הס"ת כי א"א להם לבטל זמן לימודם בשביל זה, והשוטה ההוא התפאר שהרב מוהר"ר ביינוש מבריסק הסכים ע"י בזה ובלי ספק שקר ענה בהרב הנזכר⁵⁶.

לאחר הדיון העקרוני בין הב"ח לחזן בתחילת היכרותם, החלו ההתגוששויות בפסיקת ההלכה ביניהם: "אח"ז בשבת הוציאו ס"ת לקרות בו ובפתחו עמד ופסל אותה מטעם דאין בה ריוח בין תיבה לתיבה כמלא אות קטנה ושאל את פי מה אדון בדבר ואני הוריתי כי לא נאמר השיעור הזה לפסול... אלא למצוה... אבל לא לעיכוב כלל... והוא השיב על דברי פסול הוא וגלל הס"ת והוציא אחרת... אחר יציאה מבית הכנסת עיינתי בספרים ומצאתי להדיא כדברי מהרי"ק שורש ק"ל וכן בהרמב"ם ספ"ח ופ"ז שכל הדברים השנויים בברייתא אינו אלא למצוה ואינה פסול אא"כ נראה כתיבה אחת לתינוק כו' **וטעות החזן הזה הוא ע"פ לשון השולחן ערוך שפוסק ממנו הוראותיו** ושם כתב כלשון הטור והיה נ"ל לפי שכלו הקצר שפסול כל שאין ריוח בין תיבה לתיבה כמלא אות קטנה אמנם ברור לכל מבין שגם שם פי' הלשון הוא שלא לפסול אא"כ בב' תיבות נראין כא' או תיבה א' נראין כב' אבל שיעור ריוח אות קטנה אינו אלא למצוה, והסברא

⁵³ ש.ש.

⁵⁴ ש.ש.

⁵⁵ מנחם אלון ש.ש.

⁵⁶ ב"ח ש.ש.

נותנת כן דמאיזה טעם נאמר דפסול כיון שהת' נראין כב' אין זה מהדברים שנמסרו למשה מסיני אלא תיקון חכמים הוא אבל כל שתיבה א' נראה כב' או ב' נראה כא' בהא ודאי סברא ישרה לומר שהוא פסול כיון שנתקלקלה התיבה שא"א לקרות כתיקונה וכ"ז לא הועיל לו⁵⁷.

המקרה המתואר נראה כאילו לא בא אלא להדגים ולהוכיח את טענותיו של הב"ח על החסרונות שבפסיקה עפ"י השו"ע למי שאינו ת"ח, החזן קרא בשו"ע: "צריך שכל אות תהא מוקפת גויל מארבע רוחותיה, שלא תדבק אות בחבירתה, אלא יהא ביניהם כחוט השערה. ולא יהיו מופרדות הרבה זו מזו, כדי שלא תהא תיבה אחת נראית כשתיים. ויהיה בין תיבה לתיבה כמלא אות קטנה, ולא יקרוב ביותר שלא יהיה שתי תיבות נראות כאחת. ואם שינה, שהרחיק בין האותיות עד שהתיבה נראית כשתיים, או שקירב שתי תיבות עד שנראות כאחת, פסול⁵⁸."

השו"ע כלל בסעיף זה הוראות לאופן כתיבת האותיות בספר תורה, ולא חילק באופן מספיק ברור, בהבדל בחומרת ההוראות שצייין, שחלקם מעכבים וחלקם למצווה, ולפי הבנת החזן בקריאת השולחן ערוך, גם ההוראה למרחק כמלא אות קטנה בין אות לאות היא תנאי הכרחי להכשרו של ס"ת, בניגוד אליו הב"ח משמש כפוסק אשכנזי מסורתי, הוא בודק את סוגיית הגמרא והראשונים, כאשר הרמב"ם כותב להדיא שדברים אלו רק למצווה מן המובהר, וביותר משתמש הוא בכוח הסברה, לפי ההיגיון ההלכתי של הב"ח, באם האותיות כ"כ צמודות אשר שני תיבות נראים כאחת, יש היגיון לפסול את ספר התורה, משום שאינו כתוב באופן מובן, אך כאשר המרחק הוא מספיק בשביל שיהיה ברור גם לילד הקורא בספר כי אלו שני מילים נפרדות, אף שאין את התנאי שנכתב בגמרא, שיהיה מרחק כמלא אות קטנה, עכ"ז אין סברה לפסול את הספר משום כך, אלא שדבר זה נאמר בגמרא רק למצווה מן המובהר שיהיה הספר נאה, אבל לא לעכב, לאחר העיון במקורות וההיגיון שבהם, ניתן להבחין שגם השו"ע לא פסק דין זה לעכב, ורק אם שני תיבות נראים כאחת פסל השו"ע, אבל את ההוראה למרחק כמלא אות קטנה לא כתב שהיא מעכבת. א"כ דוגמא זו ממחישה את ההבדל בין פסיקה עפ"י קריאת השולחן ערוך בלבד, לבין פסיקה עפ"י העיון הבקיאות והסברה.

ויכוח נוסף בין הב"ח לחזן, הוא בעניין איסור 'חדש' בחו"ל, הב"ח כידוע נחשב לגדול המתירים את איסור חדש בחו"ל, בהרבה מן הראשונים ובשולחן ערוך (בשתיקת הרמ"א)⁵⁹ אוסרים 'חדש' בחו"ל, על כך כותב הב"ח:

"אח"כ התחיל לעורר אותי ע"ד איסור החדש שאיני נוהג ונזהר בו ואני השבתי לו לפי תומי בלמדי מסכת קידושין נתתי לבי לחקור ולפשפש בדין זה ומצאתי היתר בשל גוים... והשיב אלי בכעס ודרך בזיון בפני חשובי הקהל מי אתה שנשא לבך להקל ואין זה מקומך להעמיד בדברים אלו ואני החרשתיו ולא עניתו כי ידעתי את האיש ואת שיחו כי בשגעון ינהג מנהגו⁶⁰."

בעוד הב"ח טוען לו כי פשפש ועיין בסוגיה והעלה להתיר, משיב לו החזן "ואין זה מקומך להעמיד בדברים אלו" ניתן גם כאן לראות את הערעור של החזן על אוטונומיית הפסיקה של הפוסק שבכל דור, לדידו ההלכה כבר פסוקה וקבועה בשולחן ערוך, ולא ניתן לפוסק בן הזמן להעלות הלכות מתוך עיון בגמרא, עניין היתרו של הב"ח את 'חדש' בחו"ל עולה שוב ושוב בהמשך המכתב, החזן שהיה מקפיד על איסור חדש בחו"ל השתמש בהיתר זה של הב"ח להתנגח בב"ח ולהוריד את ערכו בעיני הציבור, הב"ח מאריך להוכיח לר' ליבא את שיטתו בהיתר חדש.

מקרה נוסף בו חרג הב"ח בפסיקתו מההלכה הפשוטה כפי שנפסקה בשולחן ערוך, כתב בשו"ע: 'אין כונסין בתולה לחופה, בשבת⁶¹, במקרה הנידון, חרג הב"ח מהלכה זו לצורך גדול של יתומה ענייה:

⁵⁷ שם.

⁵⁸ שולחן ערוך, יורה דעה סי' רע"ד ס"ב.

⁵⁹ יורה דעה סי' רצ"ג ס"ב.

⁶⁰ ב"ח שם.

⁶¹ אבן העזר סי' ס"ד ס"ה.

"אחר כך נתגלגל הענין ביתומה אחת עניה שגבו לה לצורך נשואין והיה הפת אפוי וכל הסעודה מוכנת ולא הי' יכולין להתפשר עם החתן בנדוני' עד שהוצרכו לקבול בפני הערכאות של גוים ואח"כ נתפשרו ועשיתי החופה בליל שבת ממש והתרעם החזן ע"ז שעשיתי איסור ברור כי אין כונסין בתולה בשבת לפי שע"י החופה זוכה במציאתה כמ"ש באבן העזר סימן ס"ג ... ונעלם ממנו מ"ש רמ"א בהלכות שבת להתיר בשעת הדחק והיינו משום דגדול כבוד הבריות שדוחה... בנידון דידן דיתומה עניה היתה ולא היה לה אלא מה שגבו ואיכא פסידא ואפשר נמי אם היה נדחה הנישואין אז הי' חוזרין בהם ותשב עד שתלבין ראשה פשיטא דמקילינן בה טפי, ועכ"ז לא הטה אוזן לשמוע לקול מוריו ואסף אליו סיעה מרעהו והלעיג עלי כל היום וכל הלילה בדברי ליצנות כידוע לכל הקהל לומר שהוראתי בזה שלא כדין היה ועוד היום הוא מחזיק בסברתו זאת מ"מ לא חשתי לדבריו כלל"⁶². במקרה זה יש פן נוסף לתפקידו של הפוסק, ולויכוח בין פסיקת הלכה דינאמית ונקודתית, לחוק מחייב וקבוע, הפוסק, רואה לפניו בכל מקרה את מכלול השיקולים הקיימים במקרה ספציפי זה ולפי זה פוסק את ההלכה למקרה זה בלבד, משא"כ בודקס חוקים שלא יכול להתייחס לכל סיטואציה אפשרית, וקובע את הכללים הקבועים, הצודקים באופן עקרוני וכללי, אך בכל מקרה פרטי צריך הפוסק להפעיל את מערך השיקולים ביחס למקרה הנידון.

מקרה נוסף: "הנה הנהגתי לשוחט ובודק באם ימצא נקבים בריאה שיטריף אף אם נמצאו תולעים על הריאה מאחר שאין עינינו רואות שהריאה נקובה בתולעת ושמה הנקבים שלא מן התולע' נתהוו... ועתה החזן ההוא אחר כל הדברים האלה אמר להקצב אכול על צוארי כי כשר"⁶³, גם במקרה זה פסק החזן כפי שנפסק בטור ובשולחן ערוך (בשתיקת הרמ"א)⁶⁴ להתיר בכל אופן שיש תולעים בריאה ולא דווקא כאשר הם בתוך הנקב⁶⁵.

כעת נפנה לבחון את שיאו של העימות בין הב"ח לחזן, שהוא נסוב על דיון טעות בספר תורה וחיידושו של מהר"י בירב שנפסק בשולחן ערוך, המקרה אירע בפרשת דברים כאשר פסוק אחד לפני הפסוק האחרון בפרשה, מצא החזן טעות בספר תורה, בדברים פרק ג' פסוק כ"א: 'ואת יהושוע צויתי בעת ההוא לאמור עיניך הראות' וגו', לפי המסורה כתוב 'ההוא' בוי"ו ואילו בספר שקרא היה כתוב 'היה' ביו"ד, במקרה זה לפי המנהג הספרדי אמורים להתחיל שוב מתחילת הפרשה, ולפי המנהג האשכנזי, אזי לדעת האור זרוע והתרומת הדשן וההולכים בעקבותיו אפשר בכל אופן להמשיך לקרוא בפסול, ואף לדעת הראב"ה והמרדכי מכיון שזה שני פסוקים סמוך לפרשה הרי שאין להפסיק אלא להמשיך עד סוף הפרשה בספר ההוא, אך החזן רצה מיד לגלול את הספר ולהוציא ספר אחר כשר, כאשר רק לדעת מהר"י בירב, אפשרית ההנהגה הזו⁶⁶, באופן שימשיך את הקריאה בכשר ללא ברכה מחדש, וכך מתאר הב"ח את הדברים: "עד שקרא בשבת בפ' דברים בהגיעו אצל ואת יהושע צויתי בעת ההוא הפסיק בשתיקה ולא ידעתי על מה עד ששאלתי ע"ז והגיד כי נמצא טעות ההוא שכתוב יו"ד במקום ו' ואמרתי אין בכך כלום והחזן השיב פסולה היא צריך להוציא אחרת בשביל טעות זה וחזרתי ואמרתי כי אין להוציא אחרת והחזיק בידי כמו' אבא נר"ו כך פוסק מהר"א"י בכתביו שאין צריך להוציא אחרת. ועכ"ז החציף פניו וחזר ואמר הוציאו אחרת ואז אמרתי אליו עם הארץ שוטה רוצה אתה להיות בעל הוראה, תגמור הסדר ולא תפסיק והשיב לי אתה ע"ה, והרבה להבזות אותי אז אמרתי אתה בנידוי שאתה מלעיג על דברי חז"ל ומסרב נגד דבריהם, אפיקורס תלך לדרכך או תגמור הסדר ולא תפסיק, והחזן השיב אתה בן נידוי למה אתה שותה חדש אתה חולק על כל הגאונים האוסרים חדש"⁶⁷.

⁶² ב"ח שם.

⁶³ שם.

⁶⁴ יורה דעה סי' ל"ו ס"ה.

⁶⁵ וראה בב"ח על הטור יורה דעה שם, ובשו"ת הב"ח החדשות סי' ט"ו, שמאריך לחלוק על דעת הטור, ובתשובה שם כותב: 'ולענין מעשה כבר נתווכחתי עם הגאון מוהר"ר... ז"ל שהוא ז"ל הי' מן המתירין ואני חושש להחמיר מכה דברי הרמב"ם ז"ל והגהת מהר"ש לוריא מ"מ איני מוחה ביד הנהגים היתר אפילו שלא נמצא בנקב רק על הריאה כדברי הטור אך אני משיב להחמיר למעשה'.

⁶⁶ יש לציין שבמקרה זה הנהגתו של החזן אינה נכונה גם לפי הרמ"א שהכריע בטעויות של חסירות ויתירות כמהרי"ל לקולא, אלא שיש לדון האם המקרה הנידון הוא בכלל חסירות ויתירות, וייתכן שהחזן ראה במקרה זה טעות גמורה.
⁶⁷ ב"ח שם.

לאחר תיאור המקרה מפרט הב"ח באריכות שלושה נימוקים מדוע מגיע לחזן נידוי על מעשהו, הא' משום שבכך שרצה להוציא ספר תורה במקרה זה, עבר על ההלכה, ומכיון שהתרה בו הב"ח ולא שמע, הרי הדין שכל העובר על הלכה במזיד וממשיך לאחר התראה הריהו בן נידוי, לצורך נימוק זה מאריך הב"ח להוכיח שהתנהגותו של החזן במקרה זה היא בניגוד להלכה, (וזאת למרות שלפי השו"ע-רי"ק פעל החזן כראוי⁶⁸), ב' אפילו אם הייתה התנהגותו של החזן נכונה אסור לו להורות משום שהחזן אינו תלמיד חכם ובעל הוראה ואסור לו להורות לפני הב"ח שהוא תלמיד חכם ממנו, ג' אפילו היה החזן תלמיד חכם מכיון שהב"ח הוא רב העיר אסור לחזן להורות במקומו של הב"ח.

הב"ח מאריך בהוכחות כי שיטת המרדכי היא הנכונה ובתוך הדברים מתייחס לשיטת רבי יוסף קארו בעקבות רבו מהר"י בירב: "הר"י קארו כתב שכן נהניג רבו הר"י בי רב... אלא שהפריז על המידה וכתב להוציא אחר באמצע קריאת הקורא ואינו חוזר לברך לפני שהברכה שבירך לפני בס"ת הפסול וכן קריאה שקראה בו עלתה להם בדיעבד וכן אנו נוהגים אחריו ע"כ, וכבר כתבתי שלא לבד שאין לו בזה שום ראי' מן התלמוד ומפסקי הגאונים אלא אדרבה הוכחתי שלא כדבריו מתלמוד דפ' בא לו ומדברי המרדכי בשם ראב"י שהי' בעל הוראה וכל מ"ש הר"י קארו סי' רע"ט בי"ד לתת טעם לדעת רבו אינו אלא לענין שהקריאה שקרא בס"ת הפסול שעלתה בדיעבד אבל לענין שלא לברך לפני לא כתב בזה לא טעם ולא ראי' ואין לנו לקבל דבריו כיון שראב"י חולק ע"ז ברא"י ברורה וזה ברור לכל מבין⁶⁹.

כאמור לאור הוכחת הב"ח שהתנהגת החזן אינה נכונה על פי ההלכה, והחזן התעקש לנהוג כן, לכן בר נידוי הוא, בנימוקו השני של הב"ח לנידוי, מבאר הב"ח את חוסר האפשרות להורות מתוך השולחן ערוך, והזכות לפסוק הינה רק לת"ח: "ידוע הוא לכל מכיריו שאינו אלא כאחד מהתלמידים שכל כוחו אינו אלא במקרא ובטעמים ואפשר שכל ימיו לא למד אפילו הלכה אחת בתלמוד... אפילו למד תלמוד הרי אין לו כח כלל לישא וליתן בשום דין ולהבין אחרית דבר מראשיתו כ"א שקורא בהלכות פסקים בשולחן ערוך וממנו מורה הוראות בטעות לאשר אינו מבין בשכלו הקצר שורש הדינים וחלוקיהם במה נתלים ופשיטא דכל חכם העוסק בתלמוד כפי כוחו וידוע לישא וליתן במלחמתה של תורה הרי הוא רבו ואסור לתלמיד להורות בפני רבו⁷⁰.

מלבד כל הנסקר לעיל, הב"ח מאריך בתיאור עוד הרבה פגמים במוסר ובדעות של החזן, שאינם נוגעים לנושא סמכות ההוראה והשולחן ערוך, עכ"פ ממה שנסקר כאן, ניכרת היטב ההתמודדות ההלכתית והמעמדית שנגרמה לב"ח כפוסק אשכנזי, בעקבות התפשטות ספר השולחן ערוך והתופעות שנגזרו ממנו.

פסיקותיו של החזן ברובם היו נכונות עפ"י השו"ע והרמ"א, מלבד במקרה של הריחה בין האותיות שם הוכיח הב"ח כי טעה בהבנת השו"ע, ביתר המקרים פעל החזן לפי תפיסה שהלכה והתרחבה בדורות שלאחריו כי בני אשכנזי נמשכים בכל ההלכות אחרי פסקי השו"ע עם הגהות הרמ"א, ואין לזוז מפסקיהם עפ"י הסברה, תפיסה זו התקבלה במשך השנים גם על הרבה מחשובי החכמים והפוסקים, ואילו הב"ח מנסה לשמר את מסורת הפסיקה האשכנזית הקדומה היותר, טרום השפעתו המכרעת של השו"ע, הב"ח מתייחס לכול נושא באופן ענייני ודן במקורות ובסברות אך אינו מייחס שום משקל לכך, שכך פסק השו"ע, דבר זה מטריד אותו שאנשים וקהילות נוהגים הלכות עפ"י מה שכתב בשו"ע, ללא בירור עיוני בשורשי הדברים ובדיקת נכונותם, כפי שנסקר בחלק הראשון אזי לפחות מבדיקת המקרה של טעות בספר תורה, נראה כי אמנם התפיסה הקנאונית של השו"ע הלכה והתרחבה אך לעולם לא הפכה לסגורה ומוחלטת, דעתו של הב"ח ובעקבותיו המגן אברהם נשארו נוכחים ומשפיעים בעולם ההלכה, והמנהג בחלק מקהילות נשאר כדעת המרדכי בה צידד הב"ח, למרות זאת ממחיש מקרה זה את השפעתו הגדולה

⁶⁸ אך בנוגע לדעת רמ"א, סבר הב"ח שהחזן נהג בניגוד לשיטתו משום שהרמ"א סובר כי רק בטעות גמורה יש לנהוג כהשו"ע אך בטעות קלה של חסירות ויתירות אין להוציא ס"ת אחר כלל, ואת המקרה המדובר של חילוף 'ההיא' ב'הוא' זיהה הב"ח עם טעות בחסירות וביתירות, למרות שלא בהכרח להגדירה ככזו, מ"מ החזן נהג לפחות כדעת רי"ק ויתכן לדון האם גם כשיטת רמ"א, ואילו הב"ח התייחס למעשהו כעובר על ד"ת.

⁶⁹ ש.ם.

⁷⁰ ש.ם.

והמורכבת של רי"ק והשו"ע על המרחב האשכנזי ואת חלקו המכריע דווקא של הרמ"א בהפנמת חלק מפסקיו רי"ק, גם כאלו העומדים בסתירה למסורת ההלכה האשכנזית.

ביבלוגרפיה.

ספרות מקור.

רבי משה בן מיימון-רמב"ם, יד החזקה.

הנ"ל, תשובות הרמב"ם, ב, חברת מקיצי נרדמים ירושלים תש"כ.

רבי משה בן נחמן-רמב"ן, חידושי הרמב"ן-ברכות וסדר מועד, זכרון יעקב, תשנ"ד.

הנ"ל, פירוש הרמב"ן על התורה, ירושלים תשס"ה.

הנ"ל, דרשת תורת ה' תמימה, כתבי רמב"ן, מוסד הרב קוק ירושלים תשכ"ד, א.

רבי שלמה בן אברהם אבן אדרת-רשב"א, שו"ת הרשב"א, מכון ירושלים תשס"ה.

רבי אשר בן יחיאל-הרא"ש, שו"ת הרא"ש, וילנא תרמ"ה.

רבי יעקב בן הרא"ש, ספר הטורים, יורה דעה.

ר' שם טוב בן רבי אברהם אבן גאון, מגדל עוז, בתוך משנה תורה, ירושלים תשס"ז.

ר' שמעון דוראן, תשב"ץ, לעמברג תרנ"א.

ר' שלמה דוראן, שו"ת הרשב"ש, ליוורנו תק"ב.

רבי יוסף קארו, בית יוסף.

הנ"ל, שולחן ערוך.

ר' ישראל איסרלין, תרומת הדשן, ב, פסקים וכתבים, ירושלים תשנ"א.

ר' יעקב מולין, שו"ת מהרי"ל החדשות, מכון ירושלים תשל"ז

רבי אליעזר בן יואל הלוי, ראבי"ה השלם, מהדורת דבליצקי, ב, בני ברק תשס"ה.

רבי יוסף תאומים, פרי מגדים-משבצות זהב, חיבור על שולחן ערוך.

רבי אליהו מוילנא-הגר"א, ביאור הגר"א, חיבור על שולחן ערוך.

רבי יהודה ליווא בן ר' בצלאל מפראג, תפארת ישראל, הוצאת הפרדס, ת"א תשמ"ה.

הנ"ל, חידושי מהר"ל מפראג, פיטרקוב תרס"ו.

ר' יום טוב ליפמן הלר, דברי חמודות, על הלכות קטנות הלכות ספר תורה להרא"ש, בתוך תלמוד בבלי מסכת מנחות, וילנא החדש, ירושלים תשס"ו.

ר' אליהו שפירא, אליה זוטא, בתוך ספר הלבושים, מהדורת זכרון אהרן, ירושלים תשס"ו.

רבי דוד הלוי סג"ל, טורי זהב-ט"ז, בתוך שולחן ערוך.

רבי שבתי כהן-ש"ך, שפתי כהן, בתוך שו"ע.

ר' אברהם אבלי גומבינר, מגן אברהם, בתוך שולחן ערוך.

רבי יעקב עמדן, מור וקציעה, אלטונא תקכ"א.

רבי יואל סירקיס-ב"ח, בית חדש, על ספר הטורים.

הנ"ל, שו"ת הב"ח החדשות, מהדורת זכרון אהרן, ירושלים תשס"ח.

הנ"ל, שו"ת הב"ח הישנות, מהדורת זכרון אהרן, ירושלים תשס"ח.

ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, משנה ברורה, ב', וורשה תרמ"ג.

ספרות מחקר.

מנחם אלון, מניעים ועקרונות בקודיפיקציה של ההלכה גוילין ניסן תשכ"ז, כרך כ"ו.

אסף, ד', 'עולם התורה בפולין במאות הט"ז-הי"ז, י' ברטל וי' גוטמן (עורכים), קיום ושבר, ב, ירושלים תשס"א.

טשרנוביץ, ח', תולדות הפוסקים, ג, ניו יורק 1947.

זימר, י', גחלתן של חכמים: פרקים בתולדות הרבנות בגרמניה במאות השש עשרה והשבע עשרה, באר שבע 1999.

ריינר, א', 'מעבר לגבולות ההשכלה: תמורות בתבניות הלימוד והידע בחברה היהודית המסורתית בעת החדשה המוקדמת'. ד' אסף וע' רפפורט-אלברט (עורכים) ישן מפני חדש: מחקרים בתולדות יהודי מזרח אירופה ובתרבותם, שי לעמנואל אטקס, ב, ירושלים תשס"ט.

הנ"ל, תמורות בישיבות פולין ואשכנז במאות הט"ז-הי"ז והוויכוח על הפלפול' י' ברטל, ח' טורניאנסקי וע' מנדלסון (עורכים) כמנהג אשכנז ופולים-ספר יובל לחנא שמרוק, קובץ מחקרים בתרבות יהודית, ירושלים תשנ"ג עמ' 80-9.

הלברטל, מ', 'מהו 'משנה תורה'? על קודיפיקציה ואמביוולנטיות', א' ארליך, ח' קרייסל וד"י לסקר (עורכים), על פי הבאר: מחקרים בהגות יהודית ובמחשבת ישראל מוגשים ליעקב בלידשטיין, באר שבע תשס"ח.

גריס, ז' 'מסורת ושינוי במעבר מכתבי די לדפוס' עלי ספר כד-כה (אלול תשע"ה).

י"י גרינוואלד, הרב ר' יוסף קארו זמנו, ניו יורק תשי"ד.

מ"ד צ'צ'יק, 'מיהו ר' ליבא רבה של לובלין', המעין מח, ג (תשס"ח).

מ' רפלד, 'עוד בענין ר' ליבא מלובלין, תשובות הב"ח ומסביב להם', המעין מח, ד (תשס"ח).

אברהם אייזקאוויטש, 'פשר דבר לזהותו של רבי ליבא מלובלין', עץ חיים, ט (תשס"ט).

